

მდინარეების “ეგრისწყლისა” და “ღრაკონის” იდენტიფიკაციისათვის

გიორგი ანჩაბაძე

VIII-XI სს. ქართულ წერილობით წყაროებში ეგრისისა და აფხაზეთის ტერიტორიების გამყოფ მდინარეს ეწოდება *ეგრისწყალი*. უფრო გვიანდელ, XVIII ს-ის ნუსხებში გვხვდება აგრეთვე ფორმა *ეგრისის წყალი*.

ამ მდინარეზე პოლიტიკური საზღვრის გაჩენას ქართული ისტორიული ტრადიცია უკავშირებს კავკასიაში ალექსანდრე მაკედონელის ლეგენდარულ ლაშქრობას. კერძოდ, “მოქცევაჲ ქართლისაჲ”-ს მიხედვით, ალექსანდრემ უფლისწულ აზოს მიუბოძა ტერიტორია სომხითიდან ცროლის მთამდე და ჰერეთიდან ეგრისწყლამდე¹. ლეონტი მროველის ვერსიით კი, აზონის ქართლიდან განდევნის შემდეგ “ეგრისწყალს ქუემთ დარჩათ ბერძენთა, რამეთუ მკუდრთა მის ადგილისათა არა ინებეს განდგომა ბერძენთა”².

შემდეგ, “ქართლის ცხოვრების” საწყის ნაწილში, IV-VI სს. ამბების აღწერისას მდინარე ეგრისწყალი მკაფიოდ ფიგურირებს როგორც ეგრისის დასავლეთი საზღვარი, რომლის იქით უკვე აფხაზეთი მდებარეობს და იწეება “ბერძენთა” (ბიზანტიელთა) გავლენის სფერო³.

ამრიგად, ქართულ მატრიანეებს ეგრისის დასავლეთი საზღვარი ანტიკური ხანიდან შუა საუკუნეების დასაწყისამდე მდინარე ეგრისწყალზე გაჰყავთ. ამასთან V ს-ის 60-იანი წლების ამბებიდან მოყოლებული აღინიშნება, რომ ეგრისწყლის დასავლეთით მდებარეობს “ქუეყანა ზღუს პირისა, რომელ არს აფხაზეთი”⁴.

მაინც რომელ მდინარეს ეწოდებოდა “ეგრისწყალი”?

ისტორიულ მეცნიერებაში ამ საკითხზე აზრთა დიდი სხვადასხვაობაა. მკვლევართა ნაწილი (თეიმურაზ ბაგრატიონი, მ. ბროსე, თ. ჟორდანიას, ს. კაკაბაძე, მ. გუნბა, თ. ბერაძე) ეგრისწყალს მდინარე *ენგურს* უკავშირებს. სხვათა აზრით (პ. ინგოროყვა, ზ. ანჩაბაძე, ა. ბარამიძე, გ. წულაია, დ. მუსხელიშვილი, ე. ხოშტარია-ბროსე) ეგრისწყალი – თანამედროვე *ღალიძგა*. ი. ჯავახიშვილი თვლიდა, რომ ეგრისწყალი მდ. *ოხოჯგა*, მდ. *ოქუმის* მარჯვენა შენაკადი, ინგურსა და ღალიძგას შორის. ს. ჯანაშიას აზრით კი ეგრისწყალი უნდა იყოს ენგური ან *ერისწყალი*, ოქუმის მარცხენა შენაკადი. გარდა ამისა, სომეხი მეცნიერის ს. ერემიანის ვარაუდით ეგრისწყალი მდ. ჭოროხის ქვემო დინებას ეწოდებოდა, ვ. ბუთბა კი სახელწოდება “ეგრისწყალს” ე.წ. “მოხეტიალე ჰიდრონიმებს” აკუთვნებდა და თვლიდა, რომ ქართულ წყაროებში ამ სახელით მოიხსენება როგორც ენგური, ასევე ჭოროხი და რიონი.

არ შეეჩერდები ზემოაღნიშნული მოსაზრებების არგუმენტაციაზე, ვიტყვი მხოლოდ, რომ მოსაზრებას ეგრისწყლისა და ღალიძგას იდენტურობის შესახებ აძლიერებენ ისეთი ინფორმირებული ავტორები, როგორებიც არიან არქანჯელო

¹ მოქცევაჲ ქართლისაჲ / შატბერდის კრებული X საუკუნისა / გამოსაცემად მოამზადეს ბ. გიგინეიშვილმა და ელ. გიუნაშვილმა. თბილისი, 1979. გვ. 320.

² ქართლის ცხოვრება / ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I. თბილისი, 1955. გვ. 24. – რადგანაც ქართული მატრიანეების ცნობებს აზონის (აზოს) და ფარნავაზის შესახებ ნახევრადლეგენდარული ხასიათი დაჰკრავთ, დიდი ქრონოლოგიური დიაპაზონის გამო აღწერილ ამბებსა და წყაროთა შედგენის დროს შორის, დასაშვებია, რომ მათში სხვადასხვა ეპოქების მოვლენებია გადახლართული. კერძოდ, არ გამოვრიცხავ, რომ ლეონტის ცნობა ეგრისწყლის გაღმელი მოსახლეობის “ბერძენთა” მხარეზე გადასვლის შესახებ, ასახავდეს აფხაზეთის გადასვლის ფაქტს ბიზანტიის უშუალო მფარველობაში VI ს-ის პირველ ნახევარში.

³ იქვე გვ. 70, 146, 177, 203, 205.

⁴ იქვე გვ. 177.

ლამბერტი (XVII ს.)⁵ და ნიკო დადიანი (1764-1834)⁶. გარდა ამისა მდ. ეგრისწყალს (“ეგრისის წყალს”) თანამედროვე დალიძგას რაიონში ასახელებს ვახუშტიც⁷.

ასეთი ავტორიტეტული წყაროების მოწმობა საშუალებას იძლევა დავეთანხმოთ ეგრისწყალისა და დალიძგას იგივეობას, მაგრამ დგება საკითხი – ეს ყოველთვის ასე იყო? იქნებ თავდაპირველად “ეგრისწყალი” სხვა მდინარეს ერქვა?

ამ მხრივ განსაკუთრებულ ინტერესს იმსახურებს ჰიდრონიმი “ენგური”, რომლის ძველქართული ფორმა – “ეგური” და აფხაზური დასახელება “ეგრი”, ნათლად გვახსენებენ სახელწოდებას “ეგრისწყალი”. ს.კაკაბაძის მიხედვით, სახელწოდება “ენგურის” ფუძეა – *იგრ*, ფონემა *ნ*-ს გამოკლებით, რომელიც მეგრული ენისათვის დამახასიათებელი ნაზალიზაციის გავლენით წარმოიშვა (ჰიდრონიმის მეგრული ფორმაა – *ინგირი*)⁸.

სასაზღვრო მდინარე ეგრისსა და აფშილეთს შორის სომხურმა გეოგრაფიამაც იცის. ეს უნიკალური ისტორიული ძეგლი, როგორც წესი, თარიღდება VII ს-ით, თუმცა თავის შემადგენლობაში რამდენიმე სხვადასხვა დროის პლასტს შეიცავს. სომხურ გეოგრაფიაში მდინარეს, რომელიც ეგრისს აფშილთა და აბაზგთა ქვეყნისაგან გამოჰყოფს, ეწოდება *დრაკონი*, ანუ *ვიშაპი* (ქართ. ვეშაპი)⁹.

ისტორიოგრაფიაში არც დრაკონის იდენტიფიკაციაზე გვაქვს საერთო აზრი. მას აიგივებენ კოდორთან (ვ. მიღერი, ზ. ანხაბაძე, დ. მუსხელიშვილი), ენგურთან (ს. ერემიანი), რიონის ერთ-ერთ შენაკადთან, *დოკონთან*, რომელიც თავის მხრივ *ტეხურთან* იდენტიფიცირდება (ვ. ბუთბა, გ. გუშბა). გამოთქმულია აგრეთვე მოსაზრება, რომ დრაკონი – მითური მდინარეა (გ. წულაია).

ამრიგად, სომხური გეოგრაფიის მიხედვით საზღვარი ეგრისსა და აფხაზეთს შორის მდინარე დრაკონზე გადიოდა, ქართული წყაროების მიხედვით კი – ეგრისწყალზე. ამ მდინარეების ლოკალიზაცია საკამათოა, თუმცა მკვლევართა უმრავლესობა მათ თანამედროვე აღმოსავლეთ აფხაზეთის ერთ-ერთ მდინარესთან აიგივებს (კოდორი, დალიძგა, ენგური და სხვ.).

რამდენადაც ცნობილია, არავის გამოუთქვამს აზრი ამ მდინარეების იგივეობის შესახებ, იმდენად განსხვავდება მათი სახელწოდებები ერთმანეთისგან ფონეტიკურად და (ერთი შეხედვით) აგრეთვე აზრობრივად. კერძოდ, უკანასკნელი ჰიდრონიმის შესახებ აკად. ს. ერემიანი წერს: “ანტიკური წყაროები არ იცნობენ დრაკონად წოდებულ მდინარეს. “აშხარაცუიცის” ავტორმა ეს ჰიდრონიმი რომელიღაც უცნობი წყაროდან აიღო, რომელშიც ლაპარაკი იყო არგონავტებსა და ოქროს საწმისის მცველ დრაკონ-ვიშაპზე. “აშხარაცუიცის” ორიგინალში აღნიშნული “დრაკონი, რომელიც არის ვეშაპი”, დაკავშირებულია *გველეშაპის* (Draco) თანავარსკვლავედთან, რომელიც მოიხსენიება დიდი და პატარა დათვის თანავარსკვლავედებთან ერთად და ეხმიანება წარმოდგენებს ჩრდილოეთის ქვეყნების შესახებ”¹⁰.

ჰიდრონიმი “ეგრისწყალი” როგორც წესი გამოჰყავთ ეთნონიმიდან “ეგრი” და ქვეყნის სახელწოდებიდან “ეგრისი”. მასვე უკავშირდება ლეგენდარული ქალაქის

⁵ დონ არქანჯელო ლამბერტი. სამეგრელოს აღწერა / იტალიურიდან თარგმნა ალ. ჭყონიამ. იანთელავას გამოც. “აიეტი”, 1991. გვ. 163.

⁶ ნიკო დადიანი. ქართველთ ცხოვრება / ტექსტი გამოსცა, წინასიტყვაობა, გამოკვლევა, კომენტარები, საძიებლები და ლექსიკონი დაურთო შ. ბურჯანაძემ. თბილისი, 1962. გვ. 153.

⁷ ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა / ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. თბილისი, 1973. გვ. 779.

⁸ კაკაბაძე ს. ძველი ქართული მატანეები / საისტორიო ძიებანი. თბილისი, 1924. გვ. 116. - ცალკე დგას ენგურის (ან მხოლოდ მისი ზემოწველის) სვანური დასახელება – *ხვეია-ჭალა*.

⁹ Патканов К. Из нового списка географии, приписываемой Моисею Хоренскому / Журнал Министерства народного образования. Ч. 226. 1883. С. 29.

¹⁰ ციტი.: Бутба В.Ф. Племена Западного Кавказа по «Ашхарацуйцу». Сухум, 2001. გვ. 83-84.

– *ეგრისის* სახელი, რომელიც ლეონტი მროველის მიხედვით მეგრელთა ეპონომმა, ეგროსმა დააარსა¹¹. ნაქალაქარი ეგრისის არსებობას, რომლის კვალი აღმოჩენილი არ არის, წყაროები და სამეცნიერო ლიტერატურა ოხოჯესთან ან ენგურთან ვარაუდობენ.

ამასთან ერთად გამორიცხული არ არის, რომ კავშირი ტერმინებს შორის – “ეგრისწყალი” და “ეგრისი” – გვიანდელი გააზრებაა, წარმოქმნილი მათი გარეგნული მსგავსების გამო.

ამ ჰიდრონიმის ფუძე – *ეგრ/იგრ* – მოგვაგონებს ნახევრადმითური ცხოველის *ვიგრის* სახელწოდებას, მოხსენიებულს ჯუანშერ ჯუანშერიანის თხზულებაში¹². სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონში “ვიგრი” წყალხმელეთა ცხოველია (“ვიგრის ტყავს ზღვის თევზის ტყავს უკმობენ და კმელთა ცხოველიც არს”) მოლურსმული ტყავით¹³. შემდეგ სულხან-საბა აღნიშნავს, რომ საომარი ფარები, რომლებსაც ვიგრის ტყავს უხმობენ, მზადდება ზღვის თევზის ან ნიანგის (“კოროდილო”) ტყავისაგან. ამავე ტიპის ქვემძრომებს აკუთვნებს სულხან-საბა სალამანდრასაც¹⁴.

ნიკო ჩუბინაშვილის (1788-1845) ლექსიკონში ტერმინი *ვიგრი*, ანუ *იგრი*, ახსნილია როგორც “ხულიკის მსგავსი ცხოველი, უდიდესი მისი, რომლისაცა ტყავი არს ძულეებით მოლურსმნილი”¹⁵. დავით ჩუბინაშვილთან (1814-1891) ვიგრი გაიგივებულია ვეფხვთან (ტიგრ)¹⁶.

როგორც ჩანს “ვიგრი” (“იგრი”) სიტყვის მნიშვნელობა XVIII საუკუნისათვის დავიწყებული იყო და მას უკვე აიგივებდნენ რეალურად არსებულ ეგზოტიკურ ცხოველებთან. მაგრამ ხალხურ ეპოსში “ამირანიანი” სახელი *იგრი* (*იგრი-ბატონი*) ინარჩუნებს გარკვეულ კავშირს ზღაპრულ გველეშაპთან. ასე უწოდებენ ჯადოსნური წყლის მფლობელს, რომელმაც ამირანი განკურნა გველეშაპის მუცლიდან ამოსვლის შემდეგ. ქართული ეპოსის მკვლევარი მ. ჩიქოვანი აღნიშნავს: “ვიგრი” ძველად “ვეშაპს” ნიშნავდა, ხოლო უფრო მოგვიანო ხანაში – “კოროდილს”. ვეშაპები ეპიკური ძეგლების მიხედვით ყოველთვის მდინარეებს, წყაროებს, ტბებს ფლობენ და მცხოვრებლებს სასმელ წყალს არ აძლევენ მსხვერპლის გაუღებლად. ამირანიანში იგრი ბატონია, მაგრამ მაინც წყლის მფლობელი, იგი მითოლოგიურ ვიგრი-ვეშაპს ენათესავება”¹⁷.

თუკი დაუშვებთ, რომ სახელწოდება “ეგრისწყალი” მხოლოდ მოგვიანებით იქნა გააზრებული როგორც “ეგრისის წყალი”, ხოლო მისი პირვანდელი მნიშვნელობა იყო იგრის წყალი, ანუ დრაკონის მდინარე, გამოვა, რომ თავისი სემანტიკური მნიშვნელობით ჰიდრონიმები “ეგრისწყალი” და “დრაკონი” ერთმანეთს ემთხვევა. აქედან ვიღებთ დასკვნას, რომ შუა საუკუნეების ქართული და სომხური წყაროები, ეგრისისა და აფხაზეთის გამმიჯნეულ მდინარეს ერთი და იგივე აზრობრივი მნიშვნელობის მქონე სახელს უწოდებენ.

ისტორიული კოლხეთის რომელ მდინარეს შეეძლო ეტარებინა ასეთი სახელი? დრაკონის სახელს უთუოდ შეარქმენვედნენ მდინარეს, რომელიც ასოცირდებოდა მითურ მხეცთან ანუ რომლის ხეობაშიც ათავსებდა ლეგენდა გველეშაპის საბუდარს. კოლხეთის ყველაზე ცნობილი დრაკონი – ის

¹¹ ქართლის ცხოვრება. ტ. I. გვ. 5.

¹² იქვე. გვ. 154, 175.

¹³ *სულხან-საბა ორბელიანი*. ლექსიკონი ქართული / თხზულებანი. ტ. IV₁ / ავტოგრაფული ნუსხების მიხედვით გამოსაცემად მოამზადა ი. აბულაძემ. თბილისი, 1965. გვ. 267.

¹⁴ *სულხან-საბა ორბელიანი*. ლექსიკონი ქართული. ტ. II / ავტოგრაფული ნუსხების მიხედვით გამოსაცემად მოამზადა ი. აბულაძემ. მე-2 გამოცემა. თბილისი, 1993. გვ. 435.

¹⁵ *ჩუბინაშვილი ნ.* ქართული ლექსიკონი რუსული თარგმანითურთ / ა. ლლონტის რედ. თბილისი, 1961. გვ. 216.

¹⁶ *ჩუბინაშვილი დ.* ქართულ-რუსული ლექსიკონი / მე-2 გამოც. სასტამბოდ მოამზადა და წინასიტყვაობა დაურთო ა. შანიძემ. თბილისი, 1984. გვ. 507.

¹⁷ *ჩიქოვანი მ.* მიჯაჭვული ამირანი. თბილისი, 1947. გვ. 114.

ცეცხლისმფრქვევი ურჩხულია, რომელიც ოქროს საწმისს დარაჯობდა. ანტიკური ხანის ადამიანებს ძალიან იტაცებდათ ძველი მითები და უყვარდათ მითური ისტორიების მიბმა კონკრეტულ გეოგრაფიულ ობიექტებთან. ასე, მაგალითად, კოლხეთში უცხოელებს უჩვენებდნენ სტრობილოსის მთას, რომელზეც გადმოცემით პრომეთევსი იყო მიჯაჭვული, აიას ნაქალაქარს, სადაც აიეტი მეფობდა ოდესღაც, ფრიქსეს სალოცავს... ასახელებდნენ ალბათ არესის ჭაღის “მისამართსაც”, სადაც ინახებოდა ოქროს საწმისი. საწმისზე მითის წარმოშობას ჯერ კიდევ ძველად, ოქროს ქვიშის შემცველ კოლხეთის მდინარეებს უკავშირებდნენ. მაგალითად, სტრაბონის ცნობით, კოლხეთში “მთის ნაკადებს ოქრო ჩამოაქვთ და ბარბაროსები მოიპოვებენ მას ჯამებითა და ბანჯგვლიანი ტყავებით”¹⁸. სავარაუდოა, რომ სვანეთის მთებიდან ჩამომავალ მდინარეს, რომლის ტალღებსაც ოქროს ნაწილაკები მოჰქონდა, ლეგენდა უკავშირებდა ოქროს მოდარაჯე გველვეშას.

ამრიგად, “დრაკონის” მდინარე, როგორც ჩანს, ენგურია (ეგური, ეგრი). ამ ჰიდრონიმიდან იგრი-ვეშაპის სახელი მოისმის. ენგურის ზემოწელზე სვანები დღესაც მოიპოვებენ ოქროს კუსტარული წესით.

დასაშვებია, რომ ჩვენი წელთაღრიცხვის დასაწყისში (შეიძლება უფრო ადრეც) საზღვარი ზანურ (ლაზები, ეგრისელები) და აფხაზურ (აფშილები) ტომებს შორის ენგურის, ანუ ეგრისწყლის (იგრისწყლის?), ქვემო დინებაზე გადიოდა. ანტიკური პერიოდის მიწურულში ეთნიკური საზღვრის ენგურიდან დალიძგაზე (აფხ. ააღძგა¹⁹) გადანაცვლების შემდეგ, რაც გამოწვეული იყო ლაზთა სამეფოს გაძლიერებით²⁰, გადაადგილდა სახელწოდება “ეგრისწყალიც” (ტოპონიმიკაში ასეთი შემთხვევები ცნობილია), მაგრამ ენგურმაც შეინარჩუნა ფუძე *ეგრ/იგრ*-ის შემცველი სახელი (ეგური, ეგრი). ამიტომ ქართულ წყაროებში ჰიდრონიმი “ეგრისწყალი” ძველი წელთაღრიცხვის უკანასკნელი საუკუნეების აღწერისას მდინარე ენგურს უნდა აღნიშნავდეს, შემდეგ ხანებში კი – დალიძგას.

პირველად დაიბეჭდა: ივ. ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის შრომები, 9. თბ., 2009.

¹⁸ *Страбон. География / Перевод, статья и комментарии Г.А.Стратановского. Москва, 1994. С. 473.*

¹⁹ ქართველი მეცნიერები სახელწოდება “დალიძგას” ხსნიან მეგრული ენიდან, როგორც “კიდის დელეს”, ანუ “მიჯნის წყლის” (*ინგოროყვა პ. გიორგი მერჩულე: ქართველი მწერალი მათე საუკუნისა. თბილისი, 1954. გვ. 128; მუსხელიშვილი დ. საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები. I. თბილისი, 1977. გვ. 112*). დიდია ცოტუნება, რომ ეს ახსნა დაუკავშიროთ ისტორიული ლაზეთ-აფშილეთის საზღვარს, მაგრამ მას არ ეთანხმება დალიძგის აფხაზური ახსნა: ააღძგა – თხმელას მდინარე (*Бутда В.Ф. დასახ. ნაშრ. გვ. 86*). არადა მდინარის სახელწოდების როგორც ქართული, ისე აფხაზური ფორმა, ერთი ფუძიდან უნდა მოდიოდეს. ამიტომ ამ ეტიმოლოგიებიდან ერთ-ერთი მაინც – მცდარია.

²⁰ *Анчабадзе З.В. Очерк этнической истории абхазского народа. Сухуми, 1976. С. 40, 44.*